

קבר רחל ותועלתו לכפר עוונותינו

כשהזדקן יעקב אבינו ביקש חסד מבנו יוסף שיטרח להביא אותו לקבורה בארץ ישראל (בראשית מז, כט-לא). כשחלה למות בתקופה מאוחרת יותר, הוסיף דברי התנצלות ליוסף "ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען **בדרך**, בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה, ואקבריה שם **בדרך** אפרתה היא בית לחם" (בראשית מח, ז). ממה נזכר להוסיף פרט זה עכשיו, ולא בזמן שביקש ממנו בקשתו בתחילה? אלא בא כמתנצל נגד תלונה צפויה של יוסף. עונה רש"י: "ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להיקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך וכו' ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ [כלומר למקום ישוב] וידעתי שיש בלבך עלי [תרעומת]. אבל דע לך שעל פי הדיבור [חזון מהקב"ה] קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר 'קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה' וכו' והקב"ה משיבה: 'ש שכר לפעולתך נאום ה' ושבנו בנים לגבולם'" עכ"ל. הרמב"ן מביא מדרש זה לחז"ל ומוצא לכך רמז דק במקרא, ממה שהוזכרה מלת "בדרך" ב' פעמים, כלומר היא תהיה להם לתועלת בצאתם בדרך לחוץ לארץ.

דורות רבים נוהגים יהודים לפקוד את קברה ולהתפלל שם על כל צרותיהם, ובטוחים הם שהיא תשמע פרטי מצוקותיהם ותמליץ יושר על המתחננים. אבל צריכים לדעת כי הרבה מהמדרשים נכתבו בלשון מליצית, כדי ללמד על תוכן פנימי שבהם. הזכיר זאת הגר"א על משלי (א, ו) "להבין משל ומליצה, דברי חכמים וחידותם". מבאר הגר"א: "ומכנה אגדת חכמים 'חידה', מפני שדבריהם אינם מובנים, כמו חידה. ואי אפשר לחברם [כלומר לחבר מלותיהם] אם לא יבין התכלית הנלבשת בתוכם. ואז יבין גם החידה" עכ"ל. זה אמור במיוחד כאשר ההלכה בתחום הנגלה סותרת או מכחישה את פשוטם של אותן אגדות. זאת אומרת ודאי כי כל אגדותיהם של חז"ל אמת, אבל כוונת חז"ל היתה להבין פנימיותם, ולא להסתפק בחיצוניותם בלבד.

עניין ההליכה לקברות ביום צרה נידונה במסכת תענית (טז). ושם הובאו ב' דעות. הראשונה, כדי שיתפללו המתים עבור צרכי החיים. ודעה שניה, כדי שאותם הבאים לשם יקבלו כניעה ושפלות רוח, בידעם שאם לא יוושעו ח"ו יהא סופם כמו המתים ההם. שואלת הגמרא מה ההבדל בין שני הפירושים? ההבדל הוא קברי גוים. אם הטעם הנכון הוא שיתפללו המתים עבורנו, הרי אותם גוים שוכבי קבר לא יבקשו עבורנו. ואם הטעם הוא שנשיג ענווה בראותנו מה יהיה בסופנו, נלך גם לקברי הגוים (באותן ערים שהשלטונות אינם מרשים ליהודים להקים לעצמם בית קברות בנפרד).

ואיך פוסק הרמב"ם? כהטעם השני, שהולכים גם לקברי הגוים (הל' תעניות, פ"ד הי"ח) "ובוכים ומתחננים שם כלומר הרי אתם מתים כאלו, אם לא תשובו מדרכיכם". וממה שאנו רואים שאין הראב"ד מסתייג ממנו, לטעון שהטעם הוא רק כדי שיתפללו עבורנו, ואם כן מפני זה אין ללכת לקברי הגוים, מזה עצמו ראייה לכך שגם הראב"ד מסכים לפסיקה זו של הרמב"ם. (וסיבת פסיקה זו היא כי בירושלמי, למשנה ההיא בתענית, הביאו רק את הנימוק השני ולא הזכירו כלל את הנימוק הראשון. כלומר לפי הירושלמי אין זכר לכך שהמתים יתפללו עבורנו. וכן גם בשו"ע ורמ"א, סוף סי' תקעט, פסקו כדעת הרמב"ם, שאין ההולכים לקברות מבקשים מהמת שיתפלל עבורם).

ובכן מנהג עתיק זה שהולכים לקברות כדי שיבקשו עלינו רחמים, מיוסד על דברי זוהר והמדרשים ובכלל זה המדרש הנ"ל על רחל אמנו, שהם מבוססים על הדעה הראשונה שהוזכרה בגמרא (תענית טז). אבל ההלכה הנגלית לא נפסקה כך! וכמובן מאליו, גם הנוהגים ע"פ זוהר והמדרשים לא ישימו מגמתם לדבר אל המת עצמו, כי אפשר שבזה נכשלים בעוון "דורש אל המתים" אלא ידברו ישירות לה' ויבקשו בזכותו של המת ("חיי אדם", פרק קלח, סעיף ה; וכן פסק משנה ברורה, סוף סי' תקפ"א).

אבל יש נימוק תלמודי נוסף מדוע אין ללכת לקבר רחל לבקש ממנה להתעורר ולפעול למען הצלת כלל ישראל, או למען ישועת הפרט. הגמרא (ברכות יח ע"ב) סיכמה שהמתים אינם שומעים מאומה ממה שיאמרו אליהם החיים הבאים לדבר אליהם. כך הבינו התוספות (סוטה לד ע"ב ד"ה אבותי בקשו עלי). ואע"פ שמהר"י ברלין תמה זאת מניין להם? יישבתי הדברים במאמרי ב"תחומין", (כרך כא עמ' 527) והבאנו המאמר בתחילת ספרנו זה. ויש ראייה נוספת לכך מדברי הט"ז (שו"ע י"ד סי' שמד ס"ק א' בשם הירושלמי ע"ז פ"ג ה"א, וכן הוא בבלי שבת קנב ע"ב) שהמת שומע מה שאומרים בנוכחותו אך ורק עד שסוגרים עליו את הקבר. משמע מזה שאח"כ כבר איננו שומע מה שאומרים שם. ובשביל מה לדבר אתו? [הערה צדדית: ואין קושיא מדברי ר' מני שבקש על קברו של אביו (תענית כג סוף ע"ב) כי ב"דקדוקי סופרים" מובא שבכת"י עתיקים של התלמוד המלים "אל אבא אבא הני מצטערו לי" חסרות. וגם במקום "קבריה" כתוב "מערתיה". כנראה זו היא תוספת מאוחרת לגמרא שלנו].

הטעם הפנימי מדוע נקברה רחל בדרך יציאת הגולים לחוץ לארץ

בתחילת דברינו הזכרנו הדרכת הגר"א שיש לחפש במדרשי חז"ל מהו הנמשל והתוך, אליו רמזו. כן בעניין דברי יעקב שנקברה רחל בדרך צאתם של ישראל לגלותם בארצות נכר, מה הרעיון? עונה על כך מהר"ל. הוא הגדיר שלאגדותיהם של חז"ל דרושה חקירה עמוקה, כי הם השגה עמוקה ("באר הגולה", עמ' קלה). הוא מביא מדרש חז"ל כי כאשר גלו ישראל בזמן חורבן בית המקדש ונהרגו רבבות מישראל, עלו אבות העולם לבקש רחמים מלפני הקב"ה. גם אברהם, גם יצחק, גם יעקב גם משה וכו'.

בקשותיהם של כולם נדחו ע"י הקב"ה בטענת חטאיהם של ישראל שהיו ללא נשוא. עד שעלתה רחל אמנו לפני הקב"ה והזכירה את מסירות נפשה, שהיא היתה המיועדת להיות אשתו של יעקב, ואף מסר לה סימני היכר לבל יחליפו אותה עם אחרת מתחת לחופה. אבל בראות רחל את צערה וכלימתה של אחותה, שעלולה ליפול לפני עשו הרשע, היא מסרה לאחותה את אותם הסימנים ובכך הטעתה ליעקב וקיבל לאשתו את לאה כאשר חשב שהיא רחל. מסירות נפש כזו, לוותר על בעל כדי להציל אדם אחר מצער, אין לכך אח וריע בכל ההיסטוריה. אנו מבינים שכלל לא ידעה רחל מראש שיעקב יתעקש ויהיה מוכן לעבוד עוד שבע שנים של עבודת פרך ("הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה, ותייד שנותי מעיני") כדי להשיג בסופו של דבר גם את רחל. באותה שעה "מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומם" (מדרש איכה רבה, פתיחה, סוף אות כ"ד).

ודאי שיש במשלים הנ"ל האנשה של הקב"ה, ואין הדברים כפשוטם אלא נאמרו בסגנון שירי. אבל מה היתה כוונתם של חז"ל? עונה מהר"ל כי עולם הזה נטוי לכף חטא, יש בו סטיה מעבודת האחדות שבבריאה, ולכן בני אדם חוטאים מפני יצר הרע ולא תמיד זה באשמתם. עולם הזה נחשב "עולם הפירוד". אותו מחלוקת בין יהודה ואפרים, בני לאה ובני רחל, הריב המתמיד בין עשרת השבטים למלכי יהודה, הם נחלת עולמנו המפורד ("גור אריה", בראשית, מח, ז ד"ה אבל דע לך). מה העניין?

נראה לבאר על פי דברי המקובלים, לאה מייצגת עולם המחשבה, ורחל מייצגת עולם המעשה. במלים אחרות, עשרת השבטים היו דגולים במעשים טובים ולא עסקו כל כך בתורה (כמ"ש הנצי"ב ב"העמק דבר", בראשית מח, יט הרחב דבר). אבל בני יהודה היו קנאים לעיוני התורה. ולכן יהודה הוא שפתח בית מדרש לתורה במצרים (רש"י לבראשית מו, כח). והם גם היו ראשי הסנהדרין (סנהדרין ה ע"א). הטוב הוא ששני הכוחות האלו יפעלו יחדיו ובצוותא. אבל אין עולמנו מוכשר לכך. אלו הלומדים מבזים לבעלי המעשים, חושבים אותם לבורים. והבורים מבזים את הלומדים, כאילו הם רק "חמורים נושאים ספרים". וכבר האריך בזה הדיבור הרב אברהם קוק ("המספד בירושלים", במאמרי הראי"ה, עמ' 94-99) שזהו הגורם לגלותם של ישראל; וקשה לתקן את המצב עד שתבוא תקופת המשיח.

וזהו הרעיון של קבורתה של רחל בדרך צאתם ישראל לגלותם. כיון שהארץ כביכול "הקיא" אותם מפני עוונותיהם, מי יודע אם יחזרו שמה, או מתי יחזרו שמה? עולה דמותה של רחל הנפלאה, שעשתה הקרבה אישית מופלאה למסור לאחרת את אהוב ליבה, ואפילו במחיר שתראה את צרתה במקומה כל ימות חייה, והיא עצמה נדחית הצידה ובשפל המקומות. והיא ראתה את "לאה" (כאמור ע"פ המקובלים מייצגת את עולם המחשבות, עולם התורה) כמעולה ורצויה. לא רק שלא קטרגה עליה להגיד תקחי לך מי שיהיה אבל תעזבי לי את בעלי, אלא אפילו נתנה לאחותה מקום כבוד וברכה בביתה.

זאת היא המתקנת את אומללותם של ישראל שהפרידו בין עולם המחשבה לעולם המעשה, שחטאו בפועל ולא קיימו את המצוות ששמעו עליהן; למדו אותן, ולא קיימו אותן. לפי מהר"ל הנ"ל, רחל מזכירה שבעולמנו המקולקל, יש פירוד בין מחשבה ומעשה. ובזאת יש לימוד זכות על ישראל.

ולכן כאשר נדייק בלשון המדרש (בראשית רבה פרשה פב, ועיין "תורה שלימה", בראשית לה אות פה) נמצא שלא מוזכר שהיהודים **יתפללו שם** בעת שעוברים ליד קברה. אלא המדרש אומר שכאשר הם עוברים, דמות דיוקנה של רחל בגנזי מרומים "טוענת" לפני הקב"ה (זאת אומרת המעשה המופלא שלה פועל ישועות נמרצות לסגור זכות עלינו למרות שהפרדנו וקלקלנו). ואין צריכים לומר כי ויכוח זה נעשה ונוצר כל פעם שעוברים שם, אלא בדרך מליצה אמרו כך כאילו כי ראוי היה לה' לומר כך, וכך ראוי לה להשיב. [כך סגנון מהר"ל ב"תפארת ישראל", פרק כד, לענין ויכוח משה עם המלאכים].

ובזה יש פיוס גדול ליוסף על מה שיעקב קבר את רחל רק בדרך אפרתה. להורות על לימוד זכות שלה על ישראל, למרות יציאת ישראל לגולה על עונותיהם. יבין כל קורא שלא פירשנו חלילה שאין המדרש נכון, אלא פירשנו אותו לפי משמעותו הפנימית מלאה עוצמה ועוז. וגם נסינו לפרש שיהיה המדרש תואם את ההלכה הנגלית.